

РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА НАУКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ПРО МЕЖІ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

DEVELOPMENT OF THE CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION AND SCIENCE OF CRIMINAL PROCEDURE ABOUT PROOF LIMITS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Станкович М.І.,

*аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Стаття присвячена дослідженню основних аспектів розвитку кримінального процесуального законодавства та науки кримінального процесу про межі доказування в кримінальному провадженні. Встановлено, що кримінальний процесуальний закон ніколи не визначав межі доказування, у зв'язку із чим їх теоретичне дослідження відзначається розмаїттям поглядів: від заперечення самостійного існування й ототожнення з іншими правовими категоріями, насамперед, із предметом доказування, до розкриття комплексності змісту як окремого та самостійного правового поняття. Акцентується увага на перспективах дослідження й аналізу меж доказування з позицій кількісних і якісних характеристик як на загальному, методологічному, так і на окремому, спеціальному для певного виду процесуальних рішень рівнях.

Ключові слова: розвиток кримінального процесуального законодавства та науки кримінального процесу, доказування в кримінальному провадженні, межі доказування, предмет доказування, достатність доказів, обґрунтованість і вмотивованість процесуального рішення.

Статья посвящена исследованию основных аспектов развития уголовного процессуального законодательства и науки уголовного процесса о пределах доказывания в уголовном производстве. Установлено, что уголовный процессуальный закон никогда не определял пределы доказывания, поэтому их теоретическое исследование характеризуется широтой взглядов: от отрицания их самостоятельного существования и отождествления с другими правовыми категориями, прежде всего с предметом доказывания, до раскрытия комплексности содержания как отдельного и самостоятельного правового понятия. Акцентируется внимание на перспективах исследования и анализа пределов доказывания с позиций количественных и качественных характеристик как на общем, методологическом, так и на отдельном, специальном для определенного вида процессуальных решений уровнях.

Ключевые слова: развитие уголовного процессуального законодательства и науки уголовного процесса, доказывание в уголовном производстве, пределы доказывания, предмет доказывания, достаточность доказательств, обоснованность и мотивированность процессуального решения.

The article is devoted to a research of the main aspects of development of the criminal procedural legislation and science of criminal procedure about proof limits in criminal proceedings. It is established that the criminal procedural law never defined proof limits in this connection their theoretical research is characterized by breadth of views: from denial of their independent existence and identification with other legal categories, first of all with a proof subject, before disclosure of complexity of contents as separate and independent legal concept. The attention is focused on prospects of a research and the analysis of limits of proof from positions of quantitative and qualitative characteristics both on the general methodological, and on separate special for a certain type of proceeding decisions levels.

Key words: development of criminal procedural legislation and science of criminal procedure, proof in criminal proceedings, proof limits, proof subject, sufficiency of proofs, validity and motivation of proceeding decision.

Постановка проблеми. Питання доказування в кримінальному провадженні вже традиційно привертають підвищену увагу учених і практиків. Це обумовлюється тим великим значенням, яке має доказування в структурі кримінальної процесуальної діяльності. Лише за умови належного збирання, перевірки й оцінки доказів стає можливим виконання загальних завдань кримінального провадження, зокрема й охорона прав, свобод і законних інтересів його учасників. Тільки через здійснення доказування передбаченим законом порядком відбувається встановлення обставин предмета доказування в кожному кримінальному провадженні, зокрема винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Варто зазначити, що з розвитком процесуальної форми, зміною кримінального процесуального зако-

нодавства та практики його застосування, змінюються й засоби та способи доказування, трансформуються його мета і безпосередні завдання на тій чи іншій стадії кримінального провадження.

У зв'язку із цим будь-яке теоретичне дослідження питань кримінального процесуального доказування має неабияку наукову цінність, а також практичне значення в контексті вдосконалення чинного законодавства та практики діяльності суб'єктів доказування.

Варто зазначити, що, незважаючи на тривале і доволі активне наукове дослідження питань, що стосуються кримінального процесуального доказування, окремі проблеми залишаються малодослідженими або такими, що набули нового змісту у зв'язку зі зміною законодавства, мають неоднозначне трактування в правозастосовній практиці, а тому

потребують особливої уваги на сучасному етапі розвитку науки кримінального процесу.

Однією з таких є проблема меж доказування в кримінальному провадженні. Необхідність і актуальність наукового дослідження меж доказування обумовлюється низкою чинників. По-перше, поняття «межі доказування» не має постійного та загально-визнаного змісту в теорії кримінального процесу і зазвичай пов'язується з категоріями предмета та мети кримінального процесуального доказування. Концептуальна зміна останньої, у свою чергу, обумовлює необхідність перегляду і поняття та змісту меж доказування. По-друге, правильне встановлення меж доказування забезпечує такий обсяг збирання, перевірки й оцінки доказів, який є необхідним і достатнім для ухвалення законних, обґрунтованих і вмотивованих процесуальних рішень на кожній зі стадій процесу, насамперед на стадіях досудового розслідування, підготовчого провадження та судового розгляду, а також в їхніх особливих порядках. По-третє, правильне встановлення меж доказування сприяє застосуванню найбільш ефективних способів збирання та перевірки доказів, які забезпечуватимуть встановлення обставин предмета доказування в кожному конкретному кримінальному провадженні у встановлені законом строки.

Зазначене свідчить про актуальність і практичну значущість дослідження меж доказування в кримінальному провадженні.

Стан опрацювання. У теорії кримінального процесу питання про межі доказування розглядалося переважно в контексті загальної проблематики кримінального процесуального доказування, насамперед, такими авторами, як: Ю. Грошевий, А. Дубинський, О. Капліна, О. Кучинська, О. Ларін, В. Маляренко, О. Михайленко, М. Михеєнко, В. Нор, М. Погорецький, В. Савицький, С. Стахівський, М. Строгович, Л. Удалова, В. Шибіко, М. Шумило й інші. Побіжно питання меж доказування розглядалося вітчизняними авторами, які протягом останніх десятиліть на рівні дисертаційних досліджень вивчали суб'єктів доказування в кримінальному процесі (С. Давиденко, Н. Кравченко, Н. Обрізан, О. Римарчук, Р. Савонюк та ін.), предмет доказування та його особливості в різних категоріях кримінальних проваджень (О. Алексійчук, А. Анохін, О. Антіпова, О. Артеменко, Т. Барабаш, Б. Ващук, М. Гошовський та ін.), загальнотеоретичні питання кримінального процесуального доказування та доказів (Д. Бочаров, В. Гевко, М. Деев, Л. Кірмач, Я. Конюшенко, Ю. Пастернак та ін.) тощо.

Безпосередньо межах доказування в кримінальному процесі були присвячені лише деякі роботи учених переважно радянського періоду (Г. Міньковський, І. Михайловська, М. Курдадзе), а у вітчизняній сучасній науці проблема меж доказування в кримінальному провадженні нещодавно була досліджена в кандидатській дисертації В. Гнатенко («Межі доказування у кримінальному провадженні», 2017 р.). Водночас предметом цього дослідження стали лише закономірності формування й оцінки

меж доказування на досудовому розслідуванні та на етапі судового розгляду [1, с. 2].

Отже, актуальними є розроблення й обґрунтування положень теоретичного і практичного характеру, пов'язаних зі встановленням меж доказування на всіх етапах кримінального провадження, з'ясування їхньої ролі та значення в процесі ухвалення підсумкових процесуальних рішень.

У дослідженні будь-якого правового явища, інституту науковий інтерес викликає з'ясування його становлення та розвитку, що дозволяє простежити еволюцію норм права, суспільну та державну необхідність в їх наявності, визначити необхідні напрями вдосконалення.

Метою статті є дослідження основних аспектів розвитку кримінального процесуального законодавства та науки кримінального процесу про межі доказування в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Дискусії щодо основних категорій доказування в кримінальному процесі, серед яких і категорія меж доказування, точаться доволі давно. Проте варто зазначити, що самостійним об'єктом наукового дослідження межі доказування стали лише в так званій радянській період розвитку вітчизняного кримінального процесу у зв'язку з ухваленням 1958 р. Основного кримінального судочинства Союзу Радянських Соціалістичних Республік і союзних республік, а також згодом, у 1960 р. – Кримінально-процесуального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

До цього періоду поняття меж доказування у своєму самостійному й оригінальному значенні не розглядалося і не досліджувалося. Більшість тогочасних авторів межі доказування ототожнювали із предметом доказування і розглядали їх як нероздільне цілісне явище, що має свою «глибину та ширину».

Так, І. Фойницький вказував на те, що вчення про предмет доказування охоплює такі питання: які обставини підлягають доказуванню і які докази допускаються для їх встановлення. Водночас предмет судового дослідження обмежується обставинами, що стосуються справи, мають значення для її роз'яснення (*relevancy of the proof*), і обставинами, доказування яких є необхідним і можливим. Засоби доказування, або докази у вузькому значенні, у свою чергу, пов'язувалися автором із культурним станом народу в певну епоху. За загальним правилом, усі докази, що передбачалися законом, допускалися в суді, однак з етичних, соціальних і економічних міркувань із цього правила допускалися винятки [2, с. 230–231]. Посилаючись на В. Случевського, І. Фойницький писав, що, крім питань про винуватість і покарання кримінальному суду, нерідко необхідно з'ясувати та визначити значення доказів, що йому надані, їхню достовірність. Тут дослідження відбувається не в глибину, як під час вирішення питань про винуватість і покарання, а в ширину, і доволі важливе значення в такому разі набувають обставини, які питань винуватості та покарання підсудного взагалі не стосуються [2, с. 239].

Поняття меж доказування не відділялося від предмета доказування й в інших авторів, хоча про окремі напрями доказування в цьому аспекті все одно йшлося.

Так, ще Вольгер писав, що коли людина обвинувачується у вчиненні злочину, немає явної необхідності в тому, щоб вона за найбільшої вірогідності була передана палачу. Цілком можливо, що вона буде жити, не порушуючи гармонії держави. Можливо, що двадцять імовірностей проти неї будуть урівноважені лише однією на її користь [3, с. 161].

Наперед визначити, які докази і яка їх група може виявити істину, неможливо, – настільки це питання залежить від індивідуальних особливостей кожного окремого випадку. Доказів ідеальних, тобто таких, які безумовно відкривають істину, не існує [4, с. 39].

Тісно пов'язували межі доказування і з переконанням судді, необхідним для ухвалення рішення у справі, а також із достатністю доказів.

М. Робесп'єр зазначав, що коли закон повинен вимагати наявності певного виду та ступеня доказів, без яких судді не можуть засуджувати, то із цього ще не випливає, що цих доказів достатньо для того, аби зробити засудження невідворотним. Потрібно аби до цього доказу приєдналося ще й особисте переконання судді [5, с. 72–74]. С. Познишев зауважував, що і тоді, коли всі дані справи будуть говорити на користь обвинувачення, суддя повинен виправдати підсудного, якщо він визнає, що зібрані докази недостатні й односторонні, що окремі сторони справи не були достатньо уважно досліджені. Безперечною можливістю для судді дійти до стійкого переконання в справі автор називав визнання суддею загальної суми доказів достатньою, такою, що не вимагає нового та подальшого дослідження і доповнення. Тільки за умови визнання доказів обвинувачення достатніми і такими, що підтверджують усі обставини, які є важливими для його рішення, суддя може ухвалити обвинувальний вирок [6, с. 32–33].

Отже, у період 19 – поч. 20 ст. за активного дослідження питань доказування в кримінальному процесі поняття меж доказування окремого самостійного значення не мало і аналізувалося разом із поняттями предмета доказування, достатності доказів і переконанням судді під час ухвалення судового рішення.

Однією з перших робіт, в яких межі доказування в кримінальному процесі стали предметом окремого дослідження, стала праця Г. Мінковського з відповідною назвою [7]. Водночас автор, як і багато інших авторів того періоду, поєднував предмет і межі доказування, зазначаючи, що межами доказування в конкретній справі по суті є межі предмета доказування і в цьому значенні ці поняття повинні використовуватися як ідентичні [7, с. 4].

Незважаючи на те, що згодом Г. Мінковський скорегував власну позицію, вказавши на неможливість отождолення понять із різним значенням [8, с. 188], у процесуальній літературі як того періоду, так і дотепер предмет і межі доказування тісно пов'язуються, а інколи – і поєднуються.

Найбільш популярними і такими, що набули значного поширення, стали визначення меж доказування як сукупності доказів, що відображає глибину дослідження обставин предмета доказування, є достатньою для встановлення його обставин (обставин, які мають значення для кримінальної справи/провадження).

Передумовою такого розуміння меж доказування, вочевидь, стали відповідні положення теорії кримінального процесу (оскільки Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р. прямо не закріплював критерії оцінки доказів), а згодом і положення кримінального процесуального закону (ч. 1 ст. 94 Кримінально-процесуального кодексу України) щодо достатності доказів як критерію оцінки їх сукупності.

Так, М. Михесенко вважав, що межі доказування визначають глибину, ступінь дослідження обставин, коло, обсяг доказів і їхніх джерел, доказових фактів і процесуальних дій, що є необхідними для цього [9, с. 105]. С. Стахівський писав, що межі доказування треба розуміти як таку сукупність доказів і їхніх процесуальних джерел, зібрання і дослідження яких забезпечить повне й якісне встановлення всіх обставин предмета доказування й ухвалення обґрунтованого рішення в кримінальній справі, а їх правильне встановлення є необхідною умовою забезпечення достатньої глибини пізнання відповідних обставин, а також необхідної надійності та переконливості результатів такого пізнання [10, с. 11–12]. Розглядаючи межі доказування та їхнє значення для встановлення істини, Я. Конюшенко визначає межі доказування як достатність, повноту і достовірність дослідження фактичних даних, що зумовлюють ухвалення процесуальних рішень у кримінальному провадженні [11, с. 11]. Розкриваючи співвідношення предмету доказування і меж доказування, М. Дєєв уявляє їх у вигляді системи координат, на одній осі якої перебуває предмет доказування, на іншій – межі доказування. Просуваючись по осі предмету доказування, ми переходимо від однієї обставини предмету доказування до іншої. А чим далі ми просуваємося по осі меж доказування, тим більш глибоко і детально встановлюємо елементи предмету доказування. Також розкриваючи співвідношення таких понять, як «межі доказування» і «достатність доказів», автор зазначає, що вони з різних боків характеризують те саме явище, межі доказування вказують на нього шляхом окреслення певних рамок, в яких перебуває позначуване явище, а достатність доказів вказує на це ж явище, характеризуючи його суть, зміст. Межі доказування виділяють, виокремлюють зі всієї гіпотетично можливої сукупності доказів саме достатню їх сукупність, відмежовуючи її, з одного боку, від недостатньої сукупності доказів, а з іншого – від надмірної. Саме між цими двома межами і лежить достатня сукупність доказів, перебуває достатність доказів [12, с. 5]. У дисертаційній роботі, присвяченій межам доказування, В. Гнатенко зазначає, що предмет і межі доказування є взаємозалежними правовими категоріями, які не можуть

розглядатися окремо одна від одної та належать до єдиної системи координат. З гносеологічного погляду, поняття «межі доказування» автор вважає сукупністю достатніх доказів, яка є засобом достовірного пізнання предмету доказування, та визначає їх як сукупну змістовно-структурну характеристику доказів у кримінальному провадженні, наявність якої дозволяє вважати встановленими з відповідним рівнем вірогідності фактичні підстави процесуального рішення [1, с. 6–7].

Варто зазначити, що, окрім ч. 1 ст. 94 Кримінально-процесуального кодексу України щодо достатності доказів як критерію оцінки їх сукупності, чинний Кримінальний процесуальний кодекс України містить й інші положення, спрямовані на встановлення меж доказування як у загальному (щодо всіх процесуальних рішень), так і в спеціальному (стосовно окремих процесуальних рішень) їх значенні. Йдеться і про загальну вимогу повноти розслідування та судового розгляду (ст. 2), і про вимоги обґрунтованості та вмотивованості, що висуваються до судових рішень (ст. 370) та ін.

Висновки. Зважаючи на те, що кримінальний процесуальний закон ніколи не визначав межі доказування, їх теоретичне дослідження на різних етапах розвитку кримінального процесуального законодавства та науки кримінального процесу відзначається розмаїттям поглядів: від заперечення самостійного існування й ототожнення з іншими правовими категоріями (насамперед із предметом доказування) до розкриття комплексності змісту як окремого та самостійного правового поняття. Аналіз чинного кримінального процесуального законодавства України дає підстави для висновку, що законодавець сьогодні формулює низку положень, відповідно до яких межі доказування набувають власного значення й індивідуального змісту, що характеризуються кількісними і якісними ознаками. Отже, перспективним напрямом розвитку кримінальної процесуальної теорії та практики є дослідження й аналіз меж доказування з позицій кількісних і якісних характеристик як на загальному, методологічному, так і на окремому, спеціальному для певного виду процесуальних рішень рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гнатенко В. Межі доказування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 16 с.
2. Фойницкий И. Курс уголовного судопроизводства: в 2-х т. Т. 2. М.: Изд-во «Альфа»; СПб., 1996. 606 с.
3. Вольтер. Опыт о вероятностях в деле правосудия. Избранные произведения по уголовному праву и процессу / под ред. А. Герцензон; перевод с франц. М.: Госюриздат, 1956. 339 с.
4. Щегловитов И. Основные начала современного уголовного судопроизводства. СПб.: Сенат. Тип., 1903. 61 с.
5. Робеспьер М. Об организации уголовного правосудия. О необходимости письменного судопроизводства. Революционная законность и правосудие: статьи и речи / под ред. А. Герцензон; перевод с франц. М.: Госюриздат, 1959. 275 с.
6. Познышев С. Доказательства в уголовном процессе. Л.: Госиздат, 1929. 192 с.
7. Миньковский Г. Пределы доказывания в советском уголовном процессе. М.: Госюриздат, 1956. 115 с.
8. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Р. Белкин, А. Винберг, В. Дорохов, Л. Карнеева, Г. Кочаров, Г. Миньковский, И. Михайловская и др.; отв. ред. Н. Жогин. 2-е изд., испр. и доп. М.: Юрид. лит., 1973. 736 с.
9. Михеенко М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. К.: Вища школа, 1984. 133 с.
10. Стахівський С. Кримінально-процесуальні засоби доказування: автореф. дис. ... д. юрид. наук: 12.00.09; Національна академія внутрішніх справ України. К., 2005. 30 с.
11. Конюшенко Я. Доказування на досудовому провадженні у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Акад. упр. МВС України. К., 2010. 20 с.
12. Деев М. Достатність доказів у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2008. 16 с.